

Kántor Lajos

Apokalipszis – háborúban és békében

Kolozsvári történetek, prózában

Hetvenhárom évvel első (és tudomásom szerint mindmáig egyetlen) kiadása után, újra hozzáférhetővé vált az olvasók számára Kuncz Aladár torzóban maradt regénye, a *Felleg a város felett*. Fontos könyv ez, ha nem mérhető is a *Fekete kolostor* európai mércéjével. Történelmi súlyú könyv – erdélyi, magyar nézőpontból különösen. A város, amely fölött a fellegek gyülekeznek: Kolozsvár, a XX. század második évtizedében. A fellegek pedig azóta sűrűsödtek. Kuncz Aladár kortársai és utódai a megmondhatóinak, hányszor és hányféleképpen fenyegetett a vihar, illetve a megállíthatatlan vész mi mindent sodort magával.

Közvetlenül az ezredforduló előtt született meg az ötlet, végigkísérni ezt a történetet, regények (helyenként más műformába sorolható prózai munkák) tükrében, némi kommentárral összefűzve különböző korok és szerzők szövegrészleteit. A néhány folyóirat-oldalnyi esszé könyvvé dagadt, beépültek a régi-új historiába egészen új kiadványok (például a budapesti Pont Kiadó által 2004-ben megjelentetett interjúkötet, Várdy Péter és Tóth Imre emlékezése). Ennek a megjelenés előtt álló könyvnek egyik fejezetét kapja most kézhez az olvasó. Talán megérdemli a figyelmet, hiszen olyan kötetekről is szó van benne, amelyek a maguk idejében nem kerültek a kritika figyelmének előterébe.

K. L.

A város felett sűrűsödő fellegek mondhatni az egész évszázadon át fenyegették az itt lakókat; a második évtized végén, a harmadik elején a többség földrengésszerűen érzékelte a változásokat, ám az igazán apokaliptikus történésnek s az ezeknek megfelelő leírások – akár dokumentumértékű vallomásokban, akár személyes tapasztalásra alapozó fikciókban – a negyvenes éveket, az ötveneseket, majd az újabb, még abszurdabb, vad nacionalizmussal átszótt „népboldogító” diktatúra korát jellemzik. Hivatásos vagy éppen elhivatott írók mellett különböző társadalmi kategóriák kárvallottjai szólaltak-szólalnak meg, a lehető legszélesebb skálán. A szélső pontokat jelezve: egy kolozsvári ideggyógyász szakorvos, Mester Zsolt – barátja, a prózaíró Panek Zoltán biztatására – megírja, és 1979-ben a Kriterionnál meg is jelenteti *Koppantó* című, nagy visszhangot keltő regényét, amelyben erdélyi értelmiségiek és egy (szilágysági) földbirtokos familia története kerekedik kortörténetté (a teljesség, a sorsalakulások érzékeltetése végett érdemes megjegyezni,

hogy ugyanez a Mester Zsolt a kilencvenes években induló nagyvárad Sulyok István Református Főiskola első rektora volt); 2004-ben a budapesti Pont Kiadónál megjelenik egy hosszú című interjúkötet – „Az életben van, amit az ember nem tesz. És tesz...” –, benne az eredetileg villamosmérnök, majd a tweentei egyetemen filozófiát tanító kérdező (a Budapesti egyetemen született Várdy Péter) faggatja a Szatmárnémetiből elszármazott, Bukarestben egyetemi tanárrá lett, 1969-ben már kizárt párttagként Németországba távozott, a regensburgi egyetemen a tudományfilozófiai tanszéket vezetett, ma Párizsban élő nyolcvanhárom éves Tóth Imrét (születésekor: Roth), aki a matematikát Kolozsvárt kezdte tanulni felső szinten, és akinek a kommunista mozgalomban szerzett élményei, börtönei jelentős részben Kolozsvárhoz kapcsolódnak.

Mester Zsolt könyvéről így vélekedik Panek Zoltán: „Nem hiszem, hogy írtak volna az utóbbi negyven évben Közép-Európában olyan regényt, amelyben több tárgy szerepelne, mint a *Koppantóban*. És minden a helyén; és minden elmozdul; és minden szétszóródik a végén.” Tóth Imre elsősorban az eszmékről, az eszmék kiszolgálásáról és elárulásáról, a kiszolgálókról és elárulókról beszél, hangsúlyosan pedig a világ, Románia és Magyarország zsidóságáról, a kommunizmusról, a nacionalizmusokról, az elmélet és a gyakorlat szintjén – akarva-akaratlanul a szétszóródásról is szólva.

A „fikciók” szerzői – Bálint Tiborról, Csiki Lászlóról és Köntös-Szabó Zoltánról lesz szó ebben a fejezetben – ezt a kort idézve, szükségszerűen beleütköznek ugyanezekbe a kérdésekbe; persze, a nézőpontok nehezen egyeztethetők össze, ám a sokféle közelítésből alakulhat ki a XX. század Kolozsvár-képe. A XX. századé, amelynek állítólagos végét az 1989-es év jelezte. Ennek is van kolozsvári dokumentuma, Kiss János naplójában.

Idegének a házban

Noha Szilágysomlyó a fő színhelye a nemrég újra kiadott *Koppantónak*, a szerző kolozsvári iskolai emlékei (a Református Kollégiumból), a második világháború átvonulása Kolozsvár fölött, az újjáépítés (a Református Kórházé), aztán a félelem, a meghurcoltatások ideje – nem kevésbé fontos mozzanatai, motívumai Mester Zsolt önéletrajzi regényének. „Bármennyire közömbös volt is nekem kolozsvári házunk az utóbbi években, fájtt viszontlátni jelenlegi állapotában. Az utcára néző ablak bedeszkázva, a teraszajtó betörve. Bent kiráncigált fiókok, szétdúlt szekrények, feldúlt ágyak. Az ebédlő közepén, a parketten nagy égett folt. Az összes befőttesüveg összetörve – tartalmuk nem hiányzik. Hiányzik viszont a telefon; helyén, a kis asztalkán tizenkét személyes ezüst evőeszközkészlet: kés-villa-kanál. Idegen holmik keverednek a sajátjainkkal. Csak egy nincs a házban: élelem.” E háborús képhez tartozik a könyv következő soraiban leírt, másfél órás „zongorahangverseny”, egy németül tökéletesen beszélő fiatal (nyilván orosz) tiszt Chopin-játéka a romos szalonban. Valamivel előbbi a város bombázásának következményeit felviláglató, valóban apokaliptikus mozzanat, a ház környékéről és a kórházról: „Az első bomba a két szomszéd ház közé esett, a tanítóék háza összeomlott, a néni eltűnt. Aurel bácsit két nap múlva ásták ki a katonák – apám segítségével – a romok közül: életét a ruhászekrény óvta meg, amelybe a pénz után kotorászva behajolt. Lidit is megtalálták – a jobb karját, amit a kezében szorongatott kapukulcsunkról azonosítottak. A kórház telitalálatot kapott, csak a tűzfala maradt épen egyetlen második emeleti kórteremmel, ami odargasztott fecskefészekként meredezett a magasban. A légiriadó alatt ott rekedt frissen műtött beteget tűzoltólétrán hozták le. Életben maradt, mert a kórház egyik fiatal orvosa mindjárt a támadás után felmászott hozzá a kiálló köveken, gerendavégeken a csodálatosan épen maradt szobába, és három napig kötélén húzta fel a magasba a gyógyszert, a

kötszert és az élelmet.” Az ifjú kollégista emlékei közé tartozik a kolozsvári gettózás is, illetve egy Buchenwaldból megmenekült zsidó öregasszony, Sári néni kapkodva, össze-függéstelenül előadott megdöbbenő története, az orvos-apával való találkozásokor.

A háború után történetek folytatólagos leírása a Kolozsvár-história kevésbé feldolgozott része, jóllehet igazságtalanságokban, visszaélésekben, kegyetlenségben ez is megkerülhetetlen életanyag. Ahogy Mester Zsolt szinte szenvtelenül kezdi az emlékezést: „Egy nap apámat megidézik a bizottság elé – tisztogató bizottság a neve –, gondterhelten, de nem ijedten megy el hazulról, teljesen letörve tér vissza. Három nap alatt el kell hagynia Kolozsvárt. A bizottság egyetlen szótöbbséggel határozott így, sokan álltak ki mellette, ezeket azonban letorkolták, végül is az a döntés született: apámnak három napon belül el kell foglalnia a kőrösfői körorvosi állást; ha nem foglalja el, többé állami állást nem vállalhat.” A fiú a kollégium egyik tanárához költözik albérletbe, a félig lebombázott házba idegenek költöznek. („Amikor megértem, hogy apám miért hagyta »azokat az idegeneket« a házunkba költözni, már elég sok mindent értek. Ha apám fél valamitől, akkor már nagyon nagy bajnak kell lennie. Ha ő fél, vajon én biztonságban vagyok-e még?”) A családi kálváriának ezzel még koránt sincs vége, vizsgálati fogság, alaptalan vádak – és az ifjú (a későbbi orvos-író) számára a legdöbbenetesebb élmény: a lehetséges tanúk elzárkózása, az apát tisztázó múlt bizonyításának sikertelensége. „Dante »sétája« a pokol bugyrai között. Orrunkra csapják az ajtót, letagadtatják magukat, jöjjünk holnap, holnap nincsenek otthon; képmutató sajnálkozás, végeérhetetlen mellébeszélés, rideg visszautasítás; olykor még mintha káröröm is vegyülne mindebbe. De végigcsinálom, ha belepusztulok is. Eleinte csak kipipálom a kék füzetben a neveket, később saját rendszerű titkosírással feljegyzem, ki hogyan viselkedett velünk. Estére holtfáradt vagyok, mégsem tudok elaludni, sokáig forgolódom és terveket kovácsolok sérelmeim, megaláztatásaim megtorlására.”

Megtorlásokra nem kerül sor, a történelem túllép e sérelmeken – és az emlékezőnek is sikerül átlépnie a bosszúforraláson; immár saját családi életét, orvosi pályáját kezdheti építeni.

Az egyetlen volt egy tanár...

Tóth Imre a másik oldal tanúja, szükségszerűen másképp emlékező, de ugyanúgy (persze: másképp) objektivitásra törekszik. Am van-e teljes objektivitás, különösen olyan történetek után, amelyekkel a múlt század második fele „megajándékozta” az emberiséget – és benne az erdélyieket, a kolozsváriakat?

A Várdy Péter jegyezte izgalmas, másutt tabuként kezelt témákat nem megkerülő beszélgetőkönyv emlékezetes lapjai azok, ahol ismert kolozsvári közszereplők jellemzését kapjuk. Talán a legmeggyőzőbb, már-már regényfejezetté (regényvázlattá?) emelkedő emlékezés az egykori matematikaprofesszort, Borbély Samut (1907–1984) állítja elénk – az 1944 előtti és utáni évekből. A történet attól még csak vonzóbb, hogy Tóth Imre úgy idézi itt a régmúltat, mint ami zsidótudata alakulásában sorsdöntő volt. Íme a történet: „Az egyetlen volt egy tanár, Borbély Samu, akit a diákok imádtak. Mi aztán személyesen is nagyon összebarátkoztunk, nagyon közel kerültünk egymáshoz. A Borbély Samu a húszas években végzett Berlinben, a legnevesebb német műegyetemen Berlin–Charlottenburgban, Samuel von Borbély, így írta alá a nevét. Régi erdélyi unitárius családból származott, Péchi Simon rokonság, ő maga is az erdélyi unitárius egyház egyik presbitere volt. A húszas-harmincas években Berlinben élt, a Polytechnikán volt asszisztens. Alkalmazott matematikával, differenciálegyenletekkel foglalkozott. Hamel

professzornak volt az asszisztense, aki a század elején a legjelesebb német matematikusok közé tartozott. A Borbély Samu Németországban vad antináci lett. A doktori értekezése a kétdimenziós felületekre ható rezgéshullámokról szólt. Ennek a differenciálegyenletnek a megoldása tette lehetővé a Stukák konstrukcióját. Az volt a nehézség, hogy a repülőgépek szárnyai a hangsebesség fölött leszakadtak, és Borbély Samu oldotta meg ezt a matematikai problémát. Az angolok azonnal le is fordították a dolgozatát. Na most neki akkor Berlinben felajánlottak egy katedrát. Ez 1940 táján lehetett. Ő a katonai kutatólaboratóriumban dolgozott. Mondták neki, hogy vegye fel a német állampolgárságot, és katedrát kap. Visszautasította. Erős antináci volt már. Kiutasították, és el kellett hagynia Németországot. A bécsi döntés idején már itt, Kolozsváron volt tanársegéd. Volt egy kis garzonlakása a Tordai utcán [úton]. A házigazdája román ember volt. Amikor a magyarok elkezdtek oláhozni, Borbély Samu személyesen, fizikailag védte meg a házigazdáját. És amikor Kolozsvárott is bevezették a zsidótörvényeket, és a zsidó diákokat kitiltották, Borbély Samu személyesen ment el zsidó diákjaiért, például Ney András barátomért, bekísérte őket az egyetemre az órájára, majd hazakísérte őket az órákról. Amikor a németek március 19-én bejötték Kolozsvárra, az első személy, akit a Gestapo letartóztatott, Borbély Samu volt. Elvitték Németországba. Mikor aztán a nyilasok jutottak hatalomra, akkor Borbély Samut kiadták a nyilas kormányoknak. És Borbély Samu megszökött. Nagyon jó barátja volt Szent-Györgyinek, együtt bujkáltak. A háború végén megint megjelent Kolozsváron. Még rajta volt a hatósági pecsét a szobája ajtaján. A diákok imádták, a mi követelésünkre nevezték ki egyetemi tanárnak. A »Bolyai Egyetem« elnevezés különben kettőnkől származik. Eredetileg egy íróról vagy Tótfalusi Kis Miklósról akarták elnevezni az egyetemet.”

A közvetlen epizód, amelynek Tóth Imre oly kiemelt szerepet tulajdonít, már 1945-ből idézhető: a zsidók felhívást intéztek az egyetemekhez, hogy május 5-én (a gettózás kolozsvári megkezdésének évfordulóján) ne tartsanak előadásokat, a kommunista pártnak viszont az volt az óhaja, hogy ne legyen ilyenfajta – zsidó jellegű – emlékezés; Tóth Imrét mint a Párt hűséges emberét megbízták a népszerű Borbély Samu meggyőzésével: tartsa meg előadását. Tóth Imre elvállalta a pártfeladatot, provokációnak, erkölcsi zsarolásnak minősítve a zsidók követelését. „A Párt érdeke az volt – kommentálja közel hatvan év távolából az akkori helyzetet Tóth Imre –, hogy javuljon a közhangulat, hogy ne lehessen a népet rossz lelkiismeretével zsarolni, és főként: legyen a nép tudatában annak, hogy a Párt védi őt a zsidók erkölcsi zsarolása ellen. Ez volt a munkásosztály érdeke, ez volt tehát a moralitás mércéje. És erre mondta a Párt, hogy ez az, ami politikai szempontból helyes, és nem az, amit a kispolgári erkölcs hirdet. Azt én tudtam, hogy a Samu nem olyan pasas, aki erre bukik, tudtam, hogy túl szigorú jellem, és túl kemény karakter, nem zsarolható. Sejtettem, hogy neki az sem imponál, ha egy zsidó kommunista ifjonc mondja neki, hogy nem kell engedni a zsidóknak. De én azért csak győzködtem.” Borbély Samu folyamatosan kitért a válasz elől – és a kérdéses napon a következő feliratú cédulát rajzszegesztette ki, saját kézírásával: „Május 5-én, az emberiségnek eme szégyennapján, a Matematikai Intézet nem tart előadásokat.” – Borbély Samunak a negyvenes évek végén – más kolozsvári és marosvásárhelyi professzorokkal együtt (akik magyar állampolgárságukról nem mondtak le) – el kellett hagynia Romániát. Tóth Imre kommentárja: „...azért, mert a román hatóságok nem akartak magyar egyetemet.” Borbély Samu Budapesten hunyt el, a Magyar Tudományos Akadémia tagjaként.

Egy másik „bolyais” tanártörténet – a Borbély Samuétól szinte mindenben eltérő (Tóth Imre szerint is) – a Balogh Edgáré. Az 1949-ben még rektor, majd a „népi demokratikus” Románia börtöneit megjárt publicista-történész-politikust a Várdy-féle beszélgetőkönyv (azaz T. I.) így látta: „A Balogh Edgár mindig kommunista volt, ugyanakkor elsősor-

ban erősen nemzeti érzelmű. És nem szerette a zsidókat. Ez valamilyen módon mindig kibukott belőle. Persze nem úgy, hogy én antiszemita vagyok, illet ő nem hangoztatott. De ez úgy kiderült, mindenki tudta róla Kolozsváron. Ezenkívül ő soha nem volt besúgó. Ez is biztos. Túl intelligens, hogy úgy mondjam, elasztikus politikát folytatott. Az ő politikája az volt, hogy úgy kollaborál a román hatóságokkal, hogy ez az adott keretek közt a magyar élet maximális kifejtését lehetővé tegye. Meg kell hagyni, hogy van ebben politikai ráció. Én nem vagyok ennek a híve, de nem minősíthetem besúgásként vagy árulásként. Ez egy bizonyos történelmi helyzet reális tudomásulvétele. Választanod kell: vagy azt mondom, hogy »nem közösködöm veletek« vagy azt, hogy »van egy hivatásom: menteni a menthetőt, a magyarság pozícióit valahogyan biztosítani kell«, de akkor ehhez vállalnod kell egy bizonyos együttműködést is. Balogh Edgár soha nem volt besúgó, és képtelen is lett volna rá. A magyarok közt is sokan nem szeretik, pedig biztos, hogy őszinte magyar politikus volt, és nagyon sokat sikerült is mentenie ezzel a fantasztikus cirkuszi mutatvánnyal. Ez a magyarok szemében részint rettenetesen ellenszenves volt, habár meg kell hagyni, hogy ő elsősorban nagyon jó magyar hazafi, és ezért is csinálta több-kevesebb sikerrel. Ezért neki nagy nimbusza is van, mégpedig joggal, mivel ez az, ami számít.”

A harmadik – már nem professzori és csak részben kolozsvári vonatkozású – közéleti példa, amely nem kevésbé alkalmas regényes megjelenítésre (bár hasonló sorsok már az irodalomból is ismereteseek): a Jakab Sándoré. Jakab kommunista pártaktivistaként érte meg a „felszabadulást” (az 1944-es változást), Kolozsvár tartományi titkára, majd a pénzügyminiszter (Luka László, azaz Vasile Luca) helyettese, Bukarestben. (Felesége a kolozsvári Dermata cipőgyár tulajdonosának a lánya volt.) Jakab Sándort 1952-ben, ártatlanul, húsz év börtönre ítélték (Luka perében), tizenkét évet magánzárkában töltött – és már jóval Sztálin halála után is azt emlegette, „Sztálin elvtárs nem tudja, hogy vele, Jakabbal mi történt”. Tóth Imre úgy beszél erről a hajdani elvtársról, mint nagyon tehetséges, de irtózatosan arrogáns emberről. (J. S. amikor már nem volt elkülönítve, összekevert a börtönben saját ügyészével is. „Ez különben elég gyakori eljárás volt: elítélt és ügyésze egy cellába.”)

Sztálini, posztsztálini idők regényei

Kisemberek írójaként alkotott jelentőset Bálint Tibor már a *Zokogó majomban* – „átlagos” megalázottak és megszorítottak korjellemző regényét írta (tovább) *Zarándoklás a panaszfalhoz* címmel (1978), hogy aztán a *Bábel toronyházában* (1996) ne titkolja társadalombíráló indulatát, célzatosságát. A „panaszfalnál” mindenféle vétségek, bűnök megváltatnak – olyanok is, amelyeket nem követtek el, illetve az elkövetők maguk az ítélethozók, az állam elnyomó szerveinek képviselői. Arra is van példa – legalább egy utalás erejéig –, amire Tóth Imre emlékezik (Jakab Sándort említve), mármint a börtönben hitét őrző kommunistára („Eleinte össze voltunk zárva mindenféle bűnözővel, és sosem felejttem el, hogy Jósikát valami vasgárdisták meg akarták verni, mert marxista szemináriumot tartott egy csoportnak...”); a többség azonban Bálint Tibor világából való, ők az örökké félelemben, kiszolgáltatottságban élők, a jobbra reménytelenül áhítozók. Tulajdonképpen közéjük tartozik a Pénzes László nevet viselő tanárember, aligazgató, akire ráosztják a szocializmus ellensége szerepét, s ennek megfelelően folyik a meghurcoltatása – tökéletes eredménnyel:

„Egy csüggesztő este, amikor megint Bunácsi elvtárstól jött, a Vízimalom utcán át, ahol egy beépítetlen telken körhintát állítottak fel, arra gondolt, hogy a következő beszél-

getéskor mindent bevall, mindent magára vállal, csak legyen már vége a meghurcoltatásnak, amelynél már az is jobb, ha elveszíti az állását, és gazdálkodással foglalkozik. Ettől a gondolattól kissé megnyugodott, de amint megállt, hogy elővegye a zsebkendőjét, átellenben, a malomárok fehérre meszelt korlátjánál Kálót pillantotta meg; a pedagógus öklét a melle magasságába emelve ismét diót ropogtatott, s úgy tűnt föl neki, hogy egy pillanatig sem veszi le róla a szemét.

Most már tudom, mit jelent ez a mozdulat! – ütött ki rajta a rémület. Azt akarja tudtomra adni a gazember, hogy bármit teszek is, ha védekezem, ha nem, ők ketten az igazgatóval előbb-utóbb úgylis összeroppantják a koponyámat!

És hátrálni kezdett, és egyre hátrált a peccenyefüstben, a trombita rikoltozása mellett, amely a gyér számú közönséget a vurstlihoz csalogatta. Hátrálás közben egyszer csak érezte, hogy beheluppan a körhinta egyik székébe, amely meglódul alatta, s mielőtt föl-ugorhatott volna, a hintáslegény már össze is csatolta az ágyéka fölött a láncot, és ő szállni kezdett a magasba, és már ott forgott az újságosbódé meg a peccenyés sátor fölött, a malomárok megcsillanó vize és a céllövölde fölött, a csatornák, tetők és kémények fölött, az emberek fölött, a nyugalom fölött, az élet fölött az úrban, a rettenetes úrban... Egy mozdulattal a szívéhez kapott, aztán tátogva elejtette a fejét, és már nem is hallotta, hogy odalenn ordibálni kezdenek, és azt kiáltják, hogy állítsák meg azt az ördögi hintát, mert egy ember rosszul lett... Mikor kioldozva leemelték a székről, már nem volt benne élet... Szívszélhűdésben halt meg, és örök talány maradt a városban, hogy miért ült fel a körhintára ez a komoly, megfontolt és közmegebecsülésnek örvendő ember.”

A körhintára felültetés sajátos, a sztálini-poszt sztálini korra ugyancsak jellemző módozatát hasonló írói erővel ábrázolja, párbeszédessé Bálint Tibor egy másik kolozsvári regénytörténetben, pontosabban a *Bábel toronyházának* az egyetemi városhoz kapcsolódó fejezetében; itt – a felületen maradó Hamudius- (Ceașescu-) történettel szemben – lélektani-történelmi remekelésben jeleníti meg a körön és szakmáján kívül rekedt értelmiségi, Rózsa tanár úr végzetes megaláztatását. Ahogy a családi házukba, főléjük költözött szekus őrmester megfélemlítéssel, ravaszsgal, kitartással hatol be Rózsa Kázmér volt egyetemi tanár (az egyetemről politikai okokból eltávolított, tehát eleve kiszolgáltatott ember) lakásába, tör be mindennapjaiba, használja ki a lélektani és politikai pillanatot, veszi birtokába a még korabeli törvény szerint is másét – az nyugodtan minősíthető egy újkori „Metamorphosis Transylvaniae”-leírásnak, a legdrámaibb sűrítésben. A „humanista csodabogár” eleve védtelen az egyenruhába bújtatott erőszakkal szemben, a megjelölt kor eszközei pedig fokozzák, gyorsítják a kívánt hatás elérését.

Részlet a tanár és a szekus őrmester találkozásainak, beszélgetéseinek döbbenetes sorozatából:

„– Én nem vádolólok a tanár urat, én csak figyelmeztetem, hogy fontoljon meg minden szót, és kerülje a szabad szájú embereket, akik bajba sodorhatják, noha ön a barátainak nevezi őket...”

Rózsnak remegni kezdett a térde, és a gyomrából savanyú íz húzódtott fel a torkába. Az őrmester folytatta:

– Van egy román közmondás: *Gura bate curul*. A szádnak köszönheted, amit a seggedre kaptál. Nos, erről van szó, és egy percig se felejtse el, tanár úr, hogy a szekuritáté mindent megtud, amit meg akar tudni, és olyan eszközeink vannak, hogy százötven méterről is kiszűrjük az egyéni hangot, bármilyen zsidobongás is legyen például a sétatéri pad körül, ahol ön a barátaival társalog. Ha óhajtja, tüstént tehetünk egy próbát! Mesélje el a tanár úr, hogy utoljára miről diskuráltak, és én megmondom, stimmel-e a beszámoló...

Rózsa egy ideig gyámoltalan szomorúsággal mosolygott Porkolábra; először azt hitte, csak kérkedik, de aztán belédöbbsent, hogy ő is hallott arról a félelmetes készülékről és elsápadt.

– Ön csapdát állít nekem, és kínos helyzetbe hoz: egyrészt, mert csak a magam szava-
ért vagyok felelős, másrészt, mert nem tudok hazudni; azt azonban nem várhatja tőlem,
hogy a barátaimra árulkodjam, hiszen én beszélgetni jöttem ide, nem kihallgatásra...
Ekkor az őrmester elvesztette a türelmét...”

Szocialista és realista történet

A kelet-közép-európai diktatúrák, a romániai posztsztálinizmus (másfajta nemzeti szocializmus) kiváló epikai megjelenítése idézhető Csiki Lászlótól, aki *A céda nyúl* című kisregényében (*Kortárs*, 1989. december) a félelem, a megfélemlítettség irodalom-, sőt társadalomtörténeti súlyú metaforáját alkotta meg. A nagy király (Mátyás) lovas szobra előtt indítja a „szocialista és realista történetet”, egy novemberi vasárnap reggelen. Itt akad össze az elbeszélő az ismerős szépfíúval, aki zubbonya alatt egy („céda”) nyúllal bekvártélyozza magát hozzá – és innen kezdődnek (folytatódnak) a bajok. A kétes személyiségű, a titkosrendőrség által figyelt (szamizdatban utazó?) szépfíú egy idő után eltűnik, majd újra feltűnik, a lényeg azonban, a félelem, a házban marad – és csak a továbbra is itt lakozó (céda) nyúllal osztható meg, vele társalog egyre többet az állás nélküli, éjszakai tejkihordásból élő tanár. Ez a remekül egyénített, de akár statisztikailag is alátámasztható (erdélyi, romániai magyar) alaphelyzet pontosan leképezi az 1989. december végéig Kolozsvárra igencsak jellemző társadalmi közérzetet. Itt, mondja szeretőjének (akit be akarnak szervezni, a céda nyúl társaságában élő megfigyelésére) a történet elején az író, „vagy humorérzéke, vagy nemzeti tudata legyen az embernek, mert ha nem, megbolondul”. Elbeszélőnknek szerencsére mindkettőből van – iróniája persze húsba, önhúsba vág. Például: „A nyúltartás kezdetén történt még mindez, s éreztem is, hogy egyképpen a nyúl felől fúj a szél, olyan szaga volt. Az én iskolaügyemnek vajmi kevés köze volt az ábécéhez, s azt sem hittem, hogy túlságosan érdekelne valakit, nemhogy a Szabad Európa Rádiót, amelyik azért egy felsorolásban mégiscsak bementa. Három igazolójelentést kellett írnom miatta. Este aztán eljött hozzám három szeppent szülő, és valami köszönőfélet rebegett lerekedve, merthogy csemetéik egyedül tőlem hallottak Arany Jánosról és a népvándorlás harmadik hullámáról, célozhattak rá, hogy nincs sok hátra, de azt nem mondták, miből, na, azt bírjam ki valahogy, úgysem a pénz a fontos, mert úgyszólván mit venni rajta, s közben ők is ráguvadtak a nyúlra a bőröndben, nekik is facsarta orruk a szaga, és elégedetten szusszantottak, amikor rátettem az írásos párnát a telefonra.” Ami pedig a nemzeti tudatot illeti, abból is kapunk *A céda nyúl*ban – hol tételes (látszólagos) cáfolat formájában („Azt is megtanultam így, hogy nem lehet jogokat kérni történelmi vagy akár népességi számadatok nevében, s a múlt titkos könyvekben idézett részletei nem nagy érvek a mai létezéshez, hiszen egyetlen ember sorsát elrontani éppen akkora bűn, mintha egy népét térítenék el a természetes útjától”), hol az elbeszélés hangjához, menetéhez jobban illeszkedőn: „A városban, hol ferdén nő a fű, kelet és nyugat felé, nem találtam a helyemet; soha nem is volt talán. Egyedül az utcasarkokon megforduló kis szél hatott ismerősnek az alkonyatban, a megroskadt boltívek alól jött, száraz hűvössége selyemköpenyek tapintására emlékeztetett, a verejték és a vér szaga kikopott már belőle, úgy hozta az illékony, légnemű múltat. Lelkesedéstől és mellbajtól lázas hajdani iskolamesterek bujkáltak a pincehomályban, országuknál nagyobb hatalomra vágyó fejedelmek haja lógott az ereszekben, a borostyán mellett. Két méter mélyen a múlt vas- és csontüledékei buktak ki a munkaárok falából, vesztőhelyek földjén nőtték a tulipánok. Fájdalmasan valóságossá vált az egész egy pillanatra. – Annyi baj szakadt ránk, a történelemre gondolni sem jutott időnk, csak költészetként érzékeltük néha. Bennünk volt,

zsigerileg, akár a szerelem, öntudatlanul és szótlantul, csak alkalom kellett nekünk és minden mai jövevénynek, máris feltört belőlünk, neveket, évszámokat suttogtunk vallo-másként. Ki-ki saját vágyait hordozta múltjaként, és egymásnak mesélték el, ami belőle elmondható különböző nyelveken. Viszonzatlan szerelem volt.”

Pontos diagnózis, 1989-ből. Amihez még hozzá kell idézni: „Nem szégyelltem a rette-gésemet, össze is szoktam vele, mint pórul járt vasutas a falábával. Életfogytiglan tartó, gyógyíthatatlan állapot volt, nem volt hova kilépnem belőle, éppen csak érzésteleníteni lehetett időnként: szerelemmel és alkohollal. De mostanában ez a kettő is hiányzott az éléstárból. Merthogy inni sem mertem, nehogy másnapos reszketésben találjanak.” (A civilben járó kihallgató tiszt természetesen állandó figurája az elbeszélésnek.) Még hiány-zik idézetekkel operáló kommentárunkból a történet lezárása: a korábbi nyúltulajdonos szépfüji megjelenik, kivándorlását biztosító jövődöbelijével együtt, az elbeszélő lakásán, aki – nyúlpraprikásként tálalja fel vendégeinek a céda nyulat.

Trianon gyermekeiről, három kötetben

Kolozsvár egyik külvárosának, a (nevét is elvesztett, azóta teljesen lebontott-átépített) Pata utcának volt eredeti hangú – Bálint Tiborral részben rokonítható – novellistája, ri-portere Szabó Zoltán. Budapestre áttelepelve írta meg, már Köntös-Szabó Zoltánként, (családi) krónikának nevezett hármaskönyvét, a *Trianon gyermekeit* (1992–1997). A három kötet – *Fehér zászló Erdély felett, Tövissel kerített Éden, Köd lepte be a Szamost* – közel nyolc évtizedet foglal össze, a XX. századi erdélyi (négy évet kivéve: romániai) magyarság ki-sebségtörténetét meséli családi emlékek (napló, levelek, személyes emlékidézés) és új-sághírek, sajtóközlemények alapján. (Sűrűn idéz a *Keleti Újságból*, a szintén kolozsvári *El-lenzékből*, a *Világosság*ból, de megjelenik, említetik Szabó Zoltán egykori munkahelye, az *Utunk*, valamint a kilencvenes évekből a *Korunk* is.) Az idősíkok gyakran egymásba csúsznak, ami azzal is magyarázható, hogy a szerző számára minden (lezárt?) múltként szól, noha (családi) kapcsolata Erdéllyel továbbra is élőnek mondható. Néhány sor a má-sodik kötet végéről:

„Egy édes öcsémnek Zuglóba,
a Szilágysomlyó utcába, testvéri szeretet!
(Kolozsvár, 1983. április 7.)

Míneketána nemkívánatos személy lettél, nem látjuk egymást egyhamar. Én a közel-jövőben aligha kapok (nem is igénylek) útlevelet, ezért azt ajánlom, hogy számúzzuk a kódolt leveleket. Megalázó. Amúgy is tilalomfák között csörtetünk cseszett életünk va-donjában, ráadásul minden második vagy harmadik fa mögül részvétlen szemek kísérik ziháló csörtetésünket. Áltatjuk magunkat, nem azért kapkodunk levegő után, mert fé-lünk, csak oxigénhiányunk van...”

Mindenhonnan a történelem – és az irodalom szól. „Tegnap Jenőéknél jártam, gyerek-bunda ügyben, náluk akadt kezembe a *Romániai Magyar Szó* [1949?] június 9-i lapszáma: a cikkíró Sztalin tételeitől rugaszkodik el, körülrajongja Gheorghiu-Dej és Vasile Luka osztálybékés útmutatásait, aztán ráveti magát Kós Károly transsylvaniaizmusára, amely az osztálybéke és -ellentét jellegzetes ideológiája vala. Továbbá: az *Erdélyi Helikon* félrevezetős és elzárkózó tevékenységet fejtett ki. Lemagasztalja (kis papném azt mondaná: választékoskodik, Zoltán!) a tiltó listákra tett íróinkat, a fasiszta ideológia megalapozói-nak bélyegzi Venczel Józsefet, Albrecht Dezsőt (kalotaszegi pásztorársam jó ösmerősét). Az eleven magyar egység jelszava – így a kikelős cikk szerzője – tette lehetővé, hogy a Bolyai Egyetemen olyan reakciók léphessenek katedrára, mint Kristóf György, Tavasz

Sándor, György Lajos, Buza László, Rajty Tivadar, Kislégi Nagy Dénes, Bónis György, Benedek István, Balogh Artúr. Az *Utunkat* sem kíméli, melynek hasábjain olyan öncélú formalisták, kozmopoliták fecsegnek, mint: Benedek Marcell, Zolnai Béla, Bánffy Kisbán Miklós, Jékely Zoltán és társaik. –” Vagy: „Bánffy Miklós elhunyt Pesten, holtában is vezet a »tilalmi listát«, s nem akármilyen szappanbuborék opusszal, a hazai (miért ne: az egyetemes magyar) irodalom egyik legkiemelkedőbb alkotásával, az *Erdélyi történettel*. Adjon neki csöndes pihenést a jó Isten. – A bőséges termés és a betakarítás szervezett menete dühvel tölti el az osztályellenséget: a fondorlatos kulákok minden igyekezetükkel gátolni próbálják a dolgozó nép munkáját. A legjámborabb kinézetű emberekről is kiderülhet, hogy a legaljasabb gaztettek véghezvitelétől sem riadnak vissza – figyelmeztet a V. –, fokozni kell a szérűkön az osztályharcos éberséget! – Bánffy Miklóst utoljára a Király utcában láttam: tűzifával rakott kéziszekeret húzott [...] –” És: „Máté elküldte Lajostól a George Sbărcea-könyvet. *Szép város Kolozsvár*. Túlhajtott szeretet sajdul bennem. És büntudat. Link vigasz, hogy az elhagyott Város nem olyan, mint hajdan. Egy ültömben olvastam el. Akárha régi, megelevenedett kép. Nem akar kimerevedni vagy legalább elmosódni. Képzletben olyan helyeken jártam, ahol nagyapánk is megfordult. A Bartha Miklós utcai Florida kerthelyiségben. A New York kávéházban. A főtéri Layda cukrászdában. A Malom utcai Takács cukrászdában. Az állomás restijében. (Na, ott már én is jártam.) A Diana Gőzfürdőben, hol Nyírő, Tamási, Karácsony Benő, Ligeti Ernő áztatta ki magából az éjszakázás fáradalmait. Különben a New Yorkban is jártam. Akkor már Continentalnak nevezték. Főleg lődörögtem benne. Egyik asztaltól a másikig. Ott énekeltem Mátéval a *Székely himnuszt*. A 60-as években. Úgy bizony. Bátyám válófélben volt. Dehogy! Én készültem válni. Mindegy. Nem azért énekeltek a székely fohászt. És nem dafke énekeltek. Életérzésből bőgtük. A 20-as, 30-as években a vendéglő-kávéház-szálló bal oldali szárnyában irodalmi és politikai vitákat folytatott Kós, Agârbiceanu, Janovics, Raoul Șorban, Krenner Miklós. Hangosan osztották a világ sorát. Nagyfiám kérdezte, mit olvasok »egyvégtében«. Atlantiszt, Zolikám, Atlantiszt.”

A két világháború közötti és a személyesen átélt múlt felgöngyölítése közben, azzal párhuzamosan, Köntös-Szabó Zoltán beépíti a könyvbe a Kolozsvárról Budapestre átköltözés bonyodalmait is. És a már kint megélteket. Például:

„»Szakmai« életrajz. Beadvány. Kérvény. Szakmányban. Az áttelepedési procedúra folytán kiadtuk magunkat. Szinte teljesen. Részletes élet- és családrész. Nagyszülőnkig visszamenőleg. Kérdőívek. Nagyapa. Nagyanya. Szülők. Anyós. Após. Sógorok. Tagjai voltak fasiszta szervezeteknek? Büntetett, büntetlen? Pártállás? »A tények elhallgatása maguk után vonják...« Hótt komolyan vettük a fenyegető kitélt. Securitate? Ez a kérdés miért hiányzik a kérdőívekből?! Felettből lényeges. Ellenőrizhető, hiszen tájékoztatják egymást. Igaza lehet Máténak. Azóta talán már Pesten van az otthoni »doszár«. Magánéletes botrányaim, önvészélyes megnyilvánulásaim, italos szövegeim időrendes gyűjteménye. Egyik épületesebb, mint a másik.”

Az író szűkszavú. Lehet, hogy ezekről a dolgokról így könnyebb vallani. Emlékezni most már. Mint ahogy emlék – valószínűleg nehezen felejthető emlék – a „Kolozsvári pályaudvar” kezdetű részbe iktatott levél, amelyet a régi városból a szerző kisebbik lányának írt az óvó néni:

„Drága Lilla Viola baba!

Óvodás pajtásaid nem értik, ha nem vagy beteg, miért hiányzol 1981. december 9-e óta. Nem értik, miért Budapesten jársz óvodába, amikor ők annyira szerettek téged. Szabó nagymama mondta, hogy nem jársz óvodába, mert az ottani gyerekek »hangosan barátságatlanok« hozzád s román kislánynak neveztek. Elhagyott pajtásaid mindennap emlegetnek, főzőcskézés közben a legfinomabb falatokat, a legszebben díszített tortákat Lil-

la Violának készítik, asztalomra teszik, hogy küldjem el neked. A szabadrajzokból száznál több gyűlt össze, neked ajánlva mindenik. Nem férnek már az itt »felejtett« Borítékban, amit megtartottunk. Hogy miért, erre Angyal óvó néni se tudna elfogadható választ adni...”

Omló falak

Rossz papíron, rossz nyomtatásban, zsebnotez formátumban jelent meg, 1991 tavaszán – de már a Szabadság (és nem: Igazság) Kiadóvállalatot tüntetve fel kiadóként – Kiss János könyvecskéje, az *Omló falak*. A tanári, majd újságírói tapasztalatait kisregénybe, regénybe foglaló, a lélekrajz felé is nyitó szerzőnek nyilván vannak művesebb prózakötetei is, a Kolozsvár-történetet faggatva mégis érdemes ide lapozni; ez volt az első és mindmáig legközvetlenebb s a maga módján leghitelesebb híradás az 1989 novembere és 1990 májusa közt zajlott politikai eseményekről, ahogy azokat a város közösségi gondokra érzékeny polgára megélte. „Új fűzethez új történelmi események illenek – kezdi naplóját 1989. november 11-én a már több kolozsvári szerkesztőséget megjárt újságíró. – A történelmi események nem itt történnek ugyan, de hogy ide is eljön szelünk, most már egészen biztos. A németek ugyanis bontják a berlini falat. És nem csak szimbolikusan.” Pár héttel később, december 1-jén (egyébként a román nemzeti ünnepen) ezt jegyzi fel: „Meglepetésként fűtenek. Még most, délután 5 órakor is. De a hőmérő mindezt nem akarja tudomásul venni, az istennek sem mozdul el a 14 fokról. [...] A fél fülem közben arról is tudomást szerzett, hogy a németek is alkotmányt változtattak: nekik sem vezetőjük ezután a párt. Valami furcsa logikai bakugrás folytán erről még az jutott eszembe, hogy amikor ma kivettem a kenyérgyget, áttanulmányoztam a haviadag-táblázatot is. Senki se gondolná, hogy 1,6 kg cukor jár nekünk fejenként egy hónapra. Meg liszt meg vaj meg margarin stb. Hát nem bőség? Hát nem a gondoskodás csimborasszója?” Itt a féligkész ételtek boltjában vásárolt prézlis hús, a „zsákbamacska” leírása következik, a Ceaușescu Romániájában pórul járt bevásárló férj kalandja. December 22-én, pénteken viszont a külső lakónegyedbeli kenyérsor kiállása előtt-közben másfajta élményekről is beszámolhat a naplóíró: „Délelőtt háromnegyed tíz, de nem mentem be. Zúgnak a szirénák. A gyárak sztrájkolnak. Ezelőtt néhány perccel hat tank vonult el az úton. Lassan, fenyegetően, égnek meredő géppuskákkal. Az utca és a sorbaállás – hosszú sor volt ugyanis – külön tanulmányt érdemelne. Mindenki, aki elment mellettem, sunyin, alázatosan belepillantott a képembe, de valami különös, »szeretlek, ember« tekintettel: »én rendes, jó ember vagyok!« Valószínűleg ugyanaz volt az én tekintetemben is. És a kenyérsor is hihetetlenül fegyelmezett. Az ajtó szorultában mérhetetlen udvariasság: tessék, csak tessék, ön után!... S közben – illedelmes halkán – megy a szöveg. Vagy már nem is halkán? Minden szó pontosan kivehető. Tagoltan, gondosan hangsúlyozva ejtjük ki a szavakat. Tankokról, katonákról, sztrájkjéről... Csak halottakról nem hallottam semmit! Pedig a rádió szerint Kolozsváron több mint harminc halott volt. A riadt Néda Ágival beszéltem. Azt mondja, hogy tegnap akkor jöttek haza, szerencséjükre a Petőfi utcán, amikor a Főtéren elkezdődött. Hallották az iszonyú lövöldözést. A kolléganője viszont elborzadva mondta el neki: a Főtéren, a tömegben keresztül igyekezett haza. Kíméletlenül belelőtték a járdán ácsorgókba is. És folyt a vér.”

Majd az eufória, a szerveződés izgatott, sűrű napjai, szerkesztőségekben és azokon kívül. Kiss János viszont folyamatosan szkeptikus, gyanakodva nézi a „tülekedést”. Nem alaptalanul. 1990. március 25-i naplóbejegyzés: „A kolozsvári Vatra nagygyűlést tartott, és a párbeszéd mellett tört lándzsát. Csakhogy feltételeik vannak! Amelyeket, ha valaki van

olyan örült, hogy figyelembe vesz, akkor nincs miről beszélni velük, csak legfeljebb az időjárásról. Tökéletes! Se iskola, se konzulátus, se feliratok nem kellene vadidegen nyelven! És a régi nóta: a magyarok fel akarják darabolni az országot! Mögöttük pedig ilyen mondatok: a magyarok lefejeztek Hargita megyében három románt! Természetesen a legbestiálisabban. Meg zászlót tűztek ki, meg provokálták a szelíd románságot, meg uszítottak. A fantáziájuk újat nem tud termelni. A csodálatosan tárgyilagos és szabad tévé azonban mindezt a lehető legnagyobb hűséggel végigköveti. Erre van idő, van kamera.”

Aztán még egy sorállásról, az előző napi választások kapcsán. Tehát: 1990. május 21., hétfő. „...Két kerek órát álltunk sorba, hogy leszavazhassunk. Igaz, mindenki állt. Hang nélkül, fegyelmezetten. Egy hang se, egy megfontolatlan gesztus se. Ha jól utánagondolunk, megható a népeknek ez az igyekezete. Ha még az eszüket is használni tudták volna? [...] Azt mondtam Júliának, ekkora sorba, ha kötelező lett volna, semmi pénzért be nem állok. Ha húst vagy valami egyéb csodadolgot osztanak, akkor sem... És most? Győzködöm magamat, másokat is: minden szavazat számít! A mi esetünkben annál inkább, mert ez egyfajta népszámlálás is. Hiszen a hazai statisztikák megbízhatóságát tekintve azt sem tudjuk, hányan vagyunk?”

Sajátikon